

XIII

VOKALIZEM MORAVSKEGA GOVORA

O govoru Moravske doline je bilo doslej razmeroma malo znanega. Nekaj najvažnejših njegovih posebnosti je omenil že F. Ramovš v Hist. gram. VII, str. 114—121. Tam pravi, da se na vzhodu, v moravški kotlini izgubi razlikovanje med intonacijami, da se diftong $u\bar{o}$ skrajša v $u\bar{a}$, da se za sekundarno poudarjena *e* in *o* govorita $i\bar{e}$ in $u\bar{o}$, da poznajo disimilacijo $uo-$ > $ua-$, da se ob južnovzhodni meji gorenjskega dialekta meša gorenjsko *wa* z medijskim *la*, da se za psl. *n* govori in/n , da se je *r* pod poudarkom razvil v *ar*, sicer pa v *or* in da se za *g* govori glas z rahlo zaporo ali že celo spirant γ . To pa je tudi vse, kar je bilo doslej znanega o govoricu Moravske kotline.

Ko sem se po vojni (1951) nekaj dni mudil v Moravčah, da bi govor zapisal za Slovenski lingvistični atlas, sem hitro uvidel, da Ramovš ni izčrpal vseh posebnosti, ki ta govor ločijo od drugih gorenjskih govorov. Pri mojem delu sta mi prijazno pomagali domačinki tov. *Viktorija Berlotova* in njena sestra *Marija Trampuževa*, ki sta na vsa moja vprašanja potrpežljivo in zanesljivo odgovarjali. Moja prijetna dolžnost je, da se jima tudi na tem mestu iskreno zahvalim za njuno dragoceno pomoč. Če bo moravska govornica poslej kaj bolj znana in razjasnjena, je bolj njuna kot moja zasluga. Precej dragocenega gradiva sem zapisal tudi iz ust šolarjev iz različnih vasi Moravske kotline. Tudi tem mojim dragim informatorjem za pomoč lepa hvala!

Moravska govornica se na zahodu začenja približno na črti *Dob—Ihan*, na vzhodu pa sega nekako do črte *Tlačnica—Pretrž—Peče—Selišče—Dešen*, do koder sega švapanje. Seveda se tudi onstran omenjene črte vrsta značilnih moravških pojavov nadaljuje in prehaja pri Vačah v medijski dialekt.

Približno na črti *Dob—Ihan* oziroma tam, kjer prehaja gorenjska ravnina v hribovje, se zgosti vrsta važnih izoglos, ki ločijo osrednji gorenjski govor od moravske variante gorenjščine. Seveda se kot povsod tudi tod niti dve izoglosi popolnoma ne krijeta. Nekako na tej črti se gorenjska dolga rastoča in dolga padajoča intonacija zlijeta v eno samo ravno. S tem v zvezi se seveda bistveno spremeni akustična podoba moravskega gorenjskega govora. Nič manj pomemben ni pojav vrste diftongov, ki jih drugod po Gorenjskem ni, saj je navadni gorenjski vokalizem monoftongičen kot vokalizem knjižnega jezika. Tu pa se go-

vorita kar dva para diftongov, namreč *iĕ*, *uŏ* in *iĕ*, *wŏ/wâ*. Približno na isti črti se pojavi tudi akcentuacija *mǎgla* in *bǎzǎg*, za kar drugi Gorenjci navadno govorijo *mǎglà* in *bǎzǎg*. In končno naj omenim še eno izogloso, ki poteka v glavnem v isti smeri, namreč zastopstvo psl. *ń*, za katerega drugod po Gorenjskem govorijo večinoma *n*, tu pa *in*, v začetku besede in za konzonanti pa *n*.

Na drugi strani pa je seveda tudi vrsta gorenjskih dialektičnih posebnosti, ki se širijo preko zgoraj imenovane črte še daleč na vzhod (švapanje, *tk > χk* itd.).

V razpravi o vokalizmu moravškega govora se opiram na gradivo, zbrano v teh vaseh Moravške kotline: Moravče, Vrhpolje, Javorščica, Selo, Gorica, Krasce, Katarija, Hrib, Spodnji Prekar, Dešen, Češnjice, Imenje, Limbarska gora, Mošenik, Zgornje Koseze, Negastern in Peče.

1. DOLGI VOKALIZEM

Moravški govor ima naslednji sistem dolgih vokalov:

i	u
iĕ	uŏ
e	o
[iĕ]	[wa]
e	o
a	

V primeri z navadnim gorenjskim sistemom se tod govorita dva para diftongov več: *iĕ*, *uŏ* in *iĕ*, *wŏ*.

Fonema *i* in *u* zastopata iste psl. vokale in se govorita v glavnem na istih mestih kot drugod po Gorenjskem in v knjižnem jeziku. Zato gradiva zanju ne bom navajal. Poudaril bi samo to, da sta se po Moravškem *i* in *u* v poziciji pred izstozložnim *r* razširila v *e* in *o* in doživela tak nadaljnji razvoj kot prvotni *e* in novoakutirani *o* (*iĕ*, *uŏ*): *pastiĕr*, *tzjuŏr*).

Fonema *iĕ* in *uŏ* predstavljata psl. padajoči in novoakutirani *e*, nosnik *ĕ* ter novoakutirani *o* in nosnik *ŏ*. Nekaj gradiva naj to ilustrira: *šiĕst*, *mĕt*, *ĕebiĕla*, *kuliĕsa*, *sǎrciĕ*, *rebrĕsa*, *pu niĕp*, *periĕsa*, *ušiĕsa*; *žiĕγǎn*, *kliĕplem*, *kriĕmpǎl*, *ziĕle*, *riĕbrǎχ*, *siĕdǎm*, *žiĕnǎn*, *pu zubiĕχ*; *rukiĕ*, *petiĕ*, *γriĕm*, *teliĕta*, *riĕp*, *piĕtk*, *piĕt*, *diviĕt*, *sriĕĕa*, *suziĕ*; *kuŏza*, *skuŏrja*, *puŏstla*; *puŏpk*, *zuŏf*, *utruŏp*, *puruŏka*, *sobuŏta*, *muŏš*, *žinuŏ*, *nuyuŏ*.

Fonema *e* in *o* zastopata psl. *ê* v dolgih zlogih in padajoči *o*. *e* se je razen tega razvil tudi iz diftonga *êi* po asimilaciji (*jei* > *jê*, *jête*). Vokalna kvaliteta je zlasti pri *e* širša kot pri gorenjskem in knjižnem *e*. To in pa dejstvo, da se je moravški *e* razvil tudi iz *ê + i*, pojasnjuje način postanka današnjih moravških *e* in *o*. Mnjenja sem, da sta se oba razvila iz starejših diftongov *eĭ* in *ou*, saj se je v *o* monoftongiziral tudi *ou*, ki je nastal iz vokaličnega *l* v dolgih zlogih (*wouk* > *wôk!*), kot mnogo pozneje tudi še tisti diftong *ou*, ki je nastal zaradi onemitve kratkega nenaglašenege *ê*. Tu imam v mislih take primere, kot sta *χ spô̇t* < *k spovêdi* in *čwôk* < *čwouk* < *človêk*. Ti primeri kažejo, da je v moravškem govoru bila monoftongizacija diftonga *ou* > *o* stalno delujoč proces. Edino diftong *ou*, ki je nastal po asimilaciji kratko poudarjenih vokalov *a*, *ê*, *o* v poziciji pred *u* < *l/u*, se do sedaj še ni monoftongiziral: *tkôu*, *smlôu*, *šôu*. Prav tako pa se ni monoftongiziral diftong *eĭ*, ki je v moravščini nastal zaradi razvoja *in* < *ú*: *kurêine*. Zdi se, da je bil proces monoftongizacije *eĭ* > *e* v tem času že zaključen.

Gradivo: *trêbax*, *kulên*, *svêča*, *drêta*, *stêna*, *klêše*, *strêxa*, *želês*, *svêšanca*, *nevêsta*, *vêrca*, *smarêka*, *čêšna*, *čêšpla*, *brêza*, *lêšank*, *ynêst*, *mêsc*, *pulên*, *žêpc*, *drêu*, *čuvêšk*, *dêvat*, *terpêt*, *vêdo*, *jêdo*; *uxô*, *nôs*, *rebrô*, *kolô*, *wôs*, *sôra*, *dêrwô*, *nôč*, *môst*, *stô*, *mesô*, *γdô*, *zwôn*; *pôn*, *môst* < *molsti*, *wôk*, *dôba* < *dolbe*.

Fonema *e* in *o* sta v moravški govoricici očitno mlajša in se šele pred našimi očmi vključujeta v sistem dolgega vokalizma. Največkrat ju slišimo v končnih poudarjenih zlogih, kjer se drugod po Gorenjskem govore večinoma kratki poudarjeni *e* in *o*. Nastala sta torej po podaljšanju kratkih poudarjenih zadnjih zlogov: *kmêt*, *advênt*; *nôxt*, *γrôp*, *knôf*, *strôp*, *pôt*, *štôk*, *stôrš*, *pôst*, *škôf*, *kôš*, *kôjn*, *šrôk*, *usôk*, *γubôk*, *utrôk*.

V drugačnih pozicijah sta *e* in *o* v moravškem govoru redka. Omenil bi samo glagolske oblike tipa *têrpêwa*, *têrpêmo*, *têrpête*, ki jih imam za prevzete iz sosednjega domžalskega govora. Tudi vsi drugi redki primeri z *e* ali *o* v predzadnjem zlogu (*pêtôx*, *γrêwa*, *γrêsta*, *môdras*, *sôset*) so svoj monoftongični vokalizem verjetno dobili iz sosednjih gorenjskih govorov z monoftongičnim vokalnim sistemom. Tak prevzem je bil mogoč zato, ker je moravški govor s podaljšanjem končnih poudarjenih *e* in *o* ta dva fonema že poznal, le da pozicijsko vezana na zadnja besedna zloga. Z izposojenkami iz sosednjih gorenjskih govorov se tako polagoma širi njuna frekvenca pa tudi distribucija.

Diftonga *iĕ* in *wâ* sta v moravški govoricici zelo pogostna, saj zastopata nekdanje predakcentske *e* in *o*. Poleg dolgih realizacij se pogosto slišita tudi kratka *iĕ* in *wâ/wǣ*. Moje mnenje je, da gre tu sedaj že za diftonga z dvofonemsko vrednostjo, torej za: $i + \text{ĕ}$ (*ĕ*) in $w + \text{â}/\text{ǣ}$ (*â*). Prav zaradi dvofonemske vrednosti se mi zdi, da je realizacija lahko sedaj dolga, sedaj kratka, saj govor pozna tako fonema *ĕ* in *â* (*ǣ*) kot tudi fonema *ĕ* in *â*: *čiču*, *stičan*, *piĕta*, *stadiĕnc*, *liĕmeš*, *tiĕle*, *siĕdo*, *žiĕvat*, *briĕme*, *piĕlən*, *čiĕsən*, *uriĕme*, *žiĕna*, *tiĕta*, *kliĕpat*, *diĕbo*, *užiĕno se iĕ*; *wârĕ*, *kwârc*, *mwâzo*, *dwâjns*, *twârĕ*, *ġwâra*, *utrwâc*, *pwâso*, *rwâka*, *mwâġa*, *mwâġaġ*, u *kwâst*, *pukwâpat*, *kwâžəġ*, *pwâġko*, *wâkna*, *kwâto*, *kwâsa*, *kwâjna*, *kwâjnəġ*, *pwâpər*, *ġwâra*, *dwâl*, *utwâno*, *uswâka*, *ġubwâka*.

Vokal *a* ima moravska govornica na tistih mestih kot knjižna slovenščina in zastopa torej stari *a* in slov. *ǣ* v dolgih zlogih.

2. KRATKOAKCENTUIRANI VOKALIZEM

Kratko akcentuirani vokali so možni v zadnjih in predzadnjih besednih zlogih; le izjemoma jih nahajamo tudi drugod. V teh zadnjih primerih gre vedno za njihovo pozicijsko vezanost (za *w* in *i*). V predzadnjih besednih zlogih pa nahajamo kratke poudarjene vokale praviloma takrat, kadar gre za starejša oksitona in je torej akcent prešel nanje z zadnjega besednega zloga.

Moravški kratko poudarjeni vokali so tile:

$a/\text{ǣ}$ /e/ ə o

Fonetično je *e* širok, *o* pa ozek, *a* pa ima varianto *ǣ*, *e* je razmeroma redek in lahko zastopa *e* in *ĕ* pod kratkim naglasom, vendar *se* je mnogo takih *ĕ* že podaljšalo in prešlo v sistem dolgih vokalov; *ə* predstavlja stare kratkopoudarjene *i*, *ĕ*, *ə* in *u*; $a/\text{ǣ}$ pa zastopa stari kratkopoudarjeni *a*; *o*, ki se fonetično realizira kot ozek *o*, je mogoč samo v poziciji pred istožložnim *u* (< *l*, *u*) in predstavlja v taki poziciji katerikoli psl. vokal pod kratkim naglasom: *pugrĕp*, *psə*, *ġlət*, *uġprə*, *zaurə*, *zət* < *zid*, *məš*, *ġrəč*, *z nəm*; *srən*, *səm*, *ġrən*, *tləġ*; *rəš*, *pəs*, *dəs*, *ləs*, *vən*, *bək*; *štəmf*, *ġrənt*, *kəp*, *jəġ*; *dĕkle*, *stəza*, *məgla*, *səmən*, *məne*, *stəbər*, *sətie*; *zrəu*, *tkəu*, *šəu*, *smləu*; *twə*, *šwə*, *bwə*.

V moravškem govoru sta se zvezi $w + \bar{o}$ in $i + \bar{e}$ skrajšali v $w + a$ in $i + a$. Tako je del prvotnih dolgih vokalov prešel v sistem kratkoupodarjenega vokalizma: $w\bar{a}le, w\bar{a}kka < otika, w\bar{a} sunk, w\bar{a} \bar{c}em. w\bar{a} \bar{x} < log, w\bar{a}la < volja, w\bar{a} \bar{z}i < o \bar{z}ji, w\bar{a} \bar{s}em < osem; j\bar{a} \bar{z}an, j\bar{a}tkka.$

5. PREDAKCENTSKI VOKALI

V predakcentskih zlogih se v moravški govorici pojavljajo tile vokali:

a e/i ə u/o

Popolnoma stabilna sta v predakcentških pozicijah samo *a* in *ə*, medtem ko se ostala dva realizirata največkrat kot *u* in *e*, v nekaterih moravških vaseh in v posameznih besedah pa kot *o* in *i*.

Kaj predstavljajo ti moravški predakcentški vokali: *u* oziroma *o* predstavljata večino starih *o* ($< o, o$) in začetni *u-*; le izjemoma je tu zastopnik *a*, ki je nastal iz starega *o* zaradi disimilacije in še v nekaterih do sedaj še ne dovolj pojasnenih situacijah: *wadenīca, zwanī, matupīr, krampīr, mačarāt, satiēska, pandēlk, snažēt, damā; e < o* je nastal izjemoma zaradi delovanja pred njim stoječega *r*, *a* predstavlja praviloma stari *a* in v nekaterih redkih primerih stari *o*, kot sem pravkar povedal.

Predakcentški *ə* je redek in predstavlja stari *ə* in v določenih besedah stare *i, u* in *ê*, ki so v takih pozicijah praviloma onemeli, če je bila beseda kljub temu razumljiva in izgovorljiva; če pa taka ne bi bila, je redukcija ostala na stopnji *i, u, ê > ə*. *e* predstavlja večino starih *e < e, e*, ki so v nekaterih redkih besedah po asimilaciji prešli najprej v *i*. Zato je v moravški govorici predtonični *i* razmeroma redek, medtem ko je v sosednji tuhinjski že normalen in regularen, kajti tam je vsak prednaglasni *e* prešel v *i*.

Gradivo: *kazâuc, zaγnīda, bradavīca; putīca, kulīne, uštariīa, uγrâia, kurīt, puγpwât, puγkuwât, puγrēp, kubûk, cupâta, ubâro, stupâu, kustī, kustēx, nuγiē, ubâina, nusnīca, zubjĕ, rukiē, rukâm, kumûc, krupīt, utruōp, kuwâc, porōka, utâr, spudnīca, ručīca, ručnīk, utâwa, utōyĕ, kusīt, kukûš, γusiēnca, kumâr, pudγâna, kupīt, pustĕro, kusiy, rusī, ubuâcân, γubōk, utrōk, užijĕno, ubĕdân, kurĕine, čuvĕka, mulīt, mužγân, čuvĕšk, kuliĕsa, rukâla, učī, učĕx, urât.*

a: pəzdēt; šəšīt, stədiĕnc, məxīr;

i > -: snōč, snōwa, žwāt, uχār, usōk, tχuōr, šrōk, əlsīca;

ê > -: žbīčk, skīra, snīca < sténica, mzīne < mézine > močviren svet;
dərwo, snažēt;

u > -: dəržīca, dəržīna, pstīt, χpūiem;

e, ɛ > ɛ -: nebō, perīše, rebrō, ledīce, trepāvənce, petiĕ, čebiĕla, želĕs, nevĕsta, predīy, teliĕta, čebūla, tesāt, wadenīca, perō, nesīte, zvečīr;

e > *i* -: disīĕt, diviĕt, pu nibiĕs, pitiĕlən;

u > *u*^z: uχō, ulnāk.

V nekaterih moravških vaseh, kjer je predtonični *o* zastopan z ozkim *o* in ne z *u*, je tudi začetni nenaglašeni *u*- prešel v *o*-. Še več: z istim refleksom podajajo tudi nekdanji začetni *u*:

*o*χō, oriĕme, orāpc, odōwa, orāna, ošnīca, ošiĕn < ušen(o) < pšen(o).

4. POAKCENTSKI VOKALI

a) Zaprti končni zlogi

V poakcentških zaprtih končnih zlogih se pojavljajo tile vokali:

a e i ə o

a zastopa nekdanji *a* in *o* < *o*, *o*, ki je po akanju prešel v *a*; *e* zastopa starejša *e* in *ɛ* in včasih *o/a*, *ə* pa je nastal iz nekdanjih *i*, *u*, *ê*, ki so največkrat sploh onemeli, v nekaterih primerih pa je njihova redukcija ostala na stopnji *ə*: dĕwat, mĕšat, ličkat, žāyat, kliĕpat, iāwar, brāmar, žiĕwat; pāmet; čĕwəχ, pĕtəχ, snōwəχ, plūčəχ, piĕlən, rĕbrəχ, mwātəč, trĕbəχ, kwāžəχ, vīdat.

Primeri za popolno onemitev *i* in *ê*: lĕšəyk, bwāšĕ, priĕšĕ, wārχ, čwōk < človĕk, spōt < spov(ĕ)d.

Posti. *ə* je vedno onemel: puōpk, cĕpc, χwāpc, pišk, žĕpc, twārk, piĕtk, pandĕlk, martinĕk, pāyc, mazīnc, kwānc, wāχk, nōχt.

Vsi poakcentški vokali pred končnim *u* < *u*, *l* so se asimilirali z *u*, česar skupni rezultat je sedaj -*o*, torej odprt zlog. Fonetična realizacija tega *o* je ozka:

˚il, ˚al, ˚el, ˚əl, ˚əu, ˚él in ˚ou > ˚o:

nwāso kūpo, χwādo utwāno; žāyo, stiĕso kwāpo, zwāyo; diĕbo; niĕso krādo, zγrīzo pərjāto, pwāso, plīto, cĕrko, nāido kwāto, pwāχko, būko,

riĕχko, jĕdo, jĕmo, tārpo, vĭdo, vĕdo; sĕto, brĭto, brĕsko, kliĕto, ženĭto, mvāzo, urĕχo (gen. pl.).

Poakcentski *a* in *o* pred istozložnim *i* sta se asimilirala v *-i*, ponekod pa v *-e*: *ziūtri, dĕpi* < *delaj, zūni, tūki*; *skwāre, spwāde, zywāre, oĕiĕre, zūne, z māni, s tābi* < *-oi*.

Skupina *-ry* se je razvila v *-āro*:

ĕmāro, pužāro, pustāro, ubāro, dāro, umāro.

b) Neakcentuirani odprti končni zlogi

V neakcentuiranih končnih besednih zlogih so ostali neprizadeti: *-a, e* < *-e, -ĕ* in *-o* < *-o, -u*, medtem ko je obrazilo *-o* nevtralnih samostalnikov in pridevnikov zaradi maskulinizacije bilo eliminirano. Ohranilo se je samo tedaj, kadar je rezultat asimilacije *wo* < *lo, wo* v poziciji za konzontanom: *kwādo, siĕdo, ĕrĕso* < *ĕrĕslo, γāro* < *grlo*.

Vokali *-i, -ĕ* in *-u* so v moravškem govoru normalno onemeli; kadar pa so se zaradi pritiska morfološkega sistema ohranili, tedaj je *-i* ostal nespremenjen, *-u* pa je prešel v *-o*, ki se fonetično realizira kot ožina:

ˆi > -: na *ryāk, u ĕĕrkəl, utrwāc, ĕuvĕšk, stāš, mužγān, na γwāl, na mwāχ, žiĕn, χ spōt* < *k spovĕdi, utruōp*; inf. *upĭt, ubĭt, ukāzat, mulĭt, tkāt, cwōst, tesāt, γrist, sāsĭt, kusĭt, kliĕpat, mwafĭt, viĕt, zaurĕt, mlĕt, uzprĕt, zwanĭt, kwāt, smārdĕt, krupĭt*.

ˆu > -: *brāt* < *bratu, uĕiĕt, blis, χ puyriĕp, pu niĕp*.

ˆĕ > -: *dau, drĕu*.

V nenaglašeni odprtih končnih zlogih v moravškem govoru nahajamo torej tele kratke vokale:

a e i o.

Gradivo: *wātuca* < *latvica, patpāistχa, prižānca, svĕšānca, nedĕla, puruōka, būtara, sōra; tiĕme, lice, vāγle, vāle, puturiše, tiĕle, brĭne, ziĕle, kurĕjne, kāmne, sĕme, briĕme; klĕše, vilce, būrkle, kulĭne, dūše;*

npl. *brāti, pĭrχi, stābri; jĕnmo, nāmo, mvāimo, tāmō, kĕrmo*.

5. NEAKCENTUIRANI VOKALI SREDI BESEDE

Redukcija neakcentuiranih vokalov sredi besede je kot v vseh drugih govorih tudi v moravškem najpogostejša v poziciji za sonorniki, vendar jo nahajamo tudi drugod. Tudi tu so bili vokali *i, ĕ* in *u* najbolj prizadeti

in so onemeli; ker moravški govor ne pozna vokaličnih sonornikov, je razumljivo, da se je v takih primerih v poziciji za nesonornim in pred sonornim konzonantom razvil sekundarni ə: *punôčanca, svêšanca, prîžanca, mālanca, vêpãnca, sônčãnca, lêšank; vilce, vêrca < veverica; drûzȳa, sûzȳa, tãzȳa/tãkȳa, kêrȳa; kêrmo.*

Резюме

В статье «*Говор местности Костанье над Врбским озером*» автор более подробно описывает особенно ударение, вокализм и консонантизм, а морфологию затрагивает лишь попутно. Костаньский говор является одним из самых северных словенских говоров в Австрии (Köstenberg/Velden), но который, к сожалению, сильно вымирает. Он входит в рожанский диалект, хотя не проявляет всех типичных рожанских особенностей. Акутированный *ê* и новоаккутированные *ê* и *ô* представлены здесь лишь одним рефлексом, в то время как в других местах Рожа говорят еще по два, широкие и узкие *e* и *o*, в зависимости от окружающих их согласных и от природы последующего слога. Здесь говорят еще *k*, но *g* уже перешло в *h*. Звонкие *b* и *d* стали спирантами как в Зильской долине.

В статье «*Вокализм говора Моравче*» автор освещает вокализм того говора гореньского диалекта, который до сих пор был очень поверхностно исследован. Определив рамки говора Моравче с учетом некоторых важнейших изоглосс, автор последовательно развивает систему долгих, кратких ударяемых, предударных и послеударных гласных. $\bar{e} < \acute{e}$ и $\bar{o} < \acute{o}$ говора Моравче явно появились после монофтонгизации более древних дифтонгов *eĭ* и *oĭ*, именно такое же развитие имели также этимологические *eĭ* и *oĭ*. Дифтонги *je* и *ja* из бывших предударных *e* и *o*, по мнению автора, являются дифтонгами с двухфонемным качеством.